

время в урочищах Гиивка у с. Григоро-Бригадировка и 9-й остров у с. Солошино, в Максименковом заливе у с. Бородаевка, пункт 2 у с. Сусловка, а также сабастиновские поселения в урочище Солошино-Колоны Кобелякского района.

A. B. Suprunenko, D. Ya. Telegin, E. N. Titova

FROM WORKS OF THE EXPEDITION "SLAVUTICH" IN THE MIDDLE DNIEPER

Several groups of the expedition "Slavutich" explored 81 archaeological objects on the left and right banks of the Dnieprodzerzhinsk reservoir in the territory of the Poltava, Dnepropetrovsk, Kirovograd Regions in 1982. A number of previously unknown monuments attributing to the Neolithic, Eneolithic, Early Iron Ages, Early-Slav Period are discovered. Some of them are washed away by the reservoir waters. Many settlements require immediate defensive studies, among them: multilayer monuments of the Bronze Age, Early Iron and Early Slav Period in the localities of Giivka near vil. Grigoro-Brigadirovka and the 9th island near vil. Soloshino, in the Maksimenkovian Bay near vil. Borodaevka, point 2 near vil. Suslovka as well as Sabatinian settlements in the locality of Soloshino-Kolony, the Kobelyaki Region.

Одержано 06.03.86.

Охоронні роботи на скифському городищі Кермен-Кир

О. Є. Пуздровський

Пізньюскіфське городище Кермен-Кир знаходиться біля радгоспу ім. Ф. Е. Держинського («Червоний») Сімферопольського району Кримської області. Розташоване на мису третьої гряди Кримських гір, обмежене глибокими балками і обривами; ззовні укріплене оборонним валом із стіною на ньому і ровом. Ще одна фортифікаційна лінія відділяє цитадель, що знаходиться в кінці мису, від іншої частини пам'ятки (рис. 1).

Із плато Кермен-Кир добре видно Керменчик (Неаполь) — великий центр і столицю пізньюскіфської держави; в зону огляду попадають такі скифські поселення як Залісся, Таш-Джарган і Зміїне. Розміщення фортеці на межі передгір'я і степів зумовило міцність оборонних споруд.

Пам'ятка відома давно, однак вивчалась епізодично. Результати попередніх робіт підсумовані О. Д. Дашевською¹. Дослідженню керамічної печі, знайденої на городищі в 1945 р., присвячена стаття О. І. Домбровського². П'ять впускних склепів пізньюскіфського часу на околиці городища розкопала Т. М. Висотська³. Нещодавно С. Г. Колтухов запропонував нову інтерпретацію і періодизацію оборонної лінії на цитаделі (розкопки М. Л. Ернста в 1929 р.)⁴.

У 1985 р. Західно-Кримська і Сімферопольська експедиції ІА АН УРСР провели на городищі і прилеглих до нього селищах охоронні розкопки, пов'язані з прокладкою через північну межу пам'ятки магістрального водопроводу. Загальна довжина траншеї складає близько 500 м, ширина — 3 м, глибина — 2,5—3 м (рис. 1, 4).

Основна увага була зосереджена на вивченні стратиграфії і графічної її фікса-

¹ Дашевская О. Д. Скифское городище Красное (Кермен-Кыр) // КСИМК.— 1957.— № 70.— С. 108—117.

² Домбровский О. И. Керамическая печь на скифском городище «Красное» // ИАДК.— 1957.— С. 191—209.

³ Висотская Т. Н. Позднескифские погребения близ городища Кермен-Кыр // АИУ.— Вып. 2.— 1968.— С. 113.

⁴ Колтухов С. Г. Об оборонительных сооружениях цитадели городища Красное (Кермен-Кыр) // СА.— 1986.— № 1.— С. 250—253.

ції. В результаті отримано 300-метровий розріз, що дозволив разом з вивченням напівземлянок, господарських ям, які знаходились у борту, і залученням підйомного матеріалу виділити три основні хронологічні етапи життя городища і передмістя: III—II ст. до н. е., I ст. до н. е.—I ст. н. е., II—III ст. н. е.

Найбільш виразно стратиграфія пам'ятки представлена на ділянці, що прилягає із північного сходу до зовнішньої оборонної лінії. Вал, насипаний із глини поверх тонкого шару стерильного гумусу, було зведено одночасово із спорудженням рову. Спочатку його висота, очевидно, не перевищувала 2 м, а ширина — 6 м (рис. 2). Рів шириною 10—12 м мав глибину близько 3,5 м. На первісний насип з боку городища ліг золистий прошарок товщиною 5—7 см, на нього насипано ще один шар глини товщиною 0,3—0,4 м. Чесрез деякий час було зроблено ще одну підсипку, також відокремлену від попередньої прошарком попелу; висота валу, таким чином, досягла 3 м (рис. 2). У стратиграфії добре видно прошарки гальки в останній підсипці.

До цього часу з боку городища встиг нагромадитись культурний шар товщиною 0,25—0,3 м із знахідками III—II ст. до н. е. Кераміка представлена уламками профільних частин родоських, гераклейських, синопських, херсонеських, фасоських амфор (рис. 3, 1—15). Знайдено кілька фрагментів чорнолакового посуду. Остання підсипка валу перекрила господарську яму, в якій знайдено стінки родоської амфори. У глині підсипки виявлена ручка фасоської амфори, вкритої ангобом кремового відтінку. З відвалу трашеї на цій же ділянці походить ще одна ручка амфори цього ж центру, на якій збереглось анепіграфічне клеймо в прямокутній рамці. Найпізніше з відомих клейм цієї групи Ю. Г. Виноградов датував 340—320 рр. до н. е.⁵ Таким чином, клеймо з Кермен-Кирру можна віднести до часів не пізніше останньої чверті IV ст. до н. е. Тоді ж, або на початку III ст. до н. е. було насипано вал, а всі підсипки здійснено в III—II ст. до н. е.

З напільного боку вал від рову відділений бермою — своєрідним майданчиком близько 3,5 м. Простежено облицювання валу, що оберігало насип від оповзнів, а також залишки крєпиди (?), впущеної в останню підсипку з боку городища (рис. 2). Поверх валу в стародавній час йшла оборонна стіна з вежами, конструкція яких відома за розкопками Тавро-Скіфської експедиції⁶. Нами простежений лише розвал цієї стіни, що лежав у рові поверх шару суглинку із знахідками I ст. до н. е.—I ст. н. е. Останній утворився внаслідок часткового розмиву насипу (рис. 2).

Культурні відкладення I ст. до н. е.—I ст. н. е. товщиною 0,5—0,7 м являють собою сильно гумусований суглинок.

З цим горизонтом пов'язані окремі уривки кладок, вимосток і підлог будівель, яких простежити повністю не вдалося. Серед знахідок переважають фрагменти світлоглиняних амфор з двостовпними ручками (рис. 3, 24—26), зустрінуто також уламки амфор коричневоглиняних, коських, кнідських, синопських, херсонеських та невідомих центрів (рис. 3, 16—23, 27, 31).

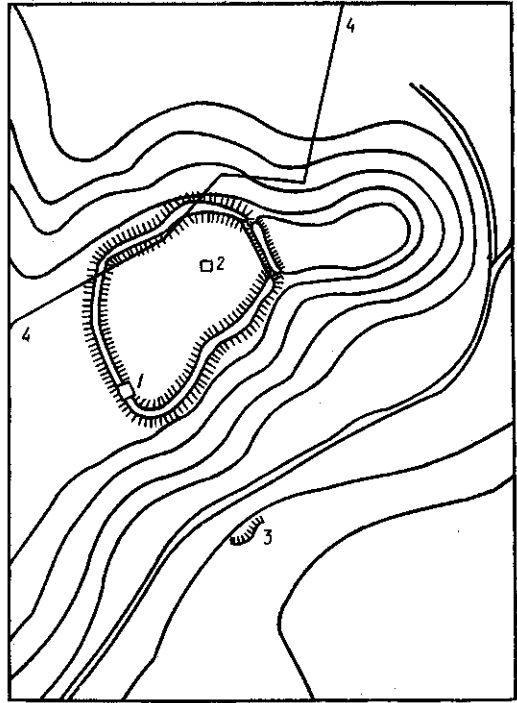

Рис. 1. Схематичний план городища: 1 — розкоп 1945 р.; 2 — розкоп 1945, 1951 рр.; 3 — розкоп 1951 р.; 4 — границя 1985 р.

⁵ Виноградов Ю. Г. Керамические клейма острова Фасос // НЭ.— М., 1972.— Вып. X.— С. 43.

⁶ Дашевская О. Д. Указ. соч.— С. 110—111.

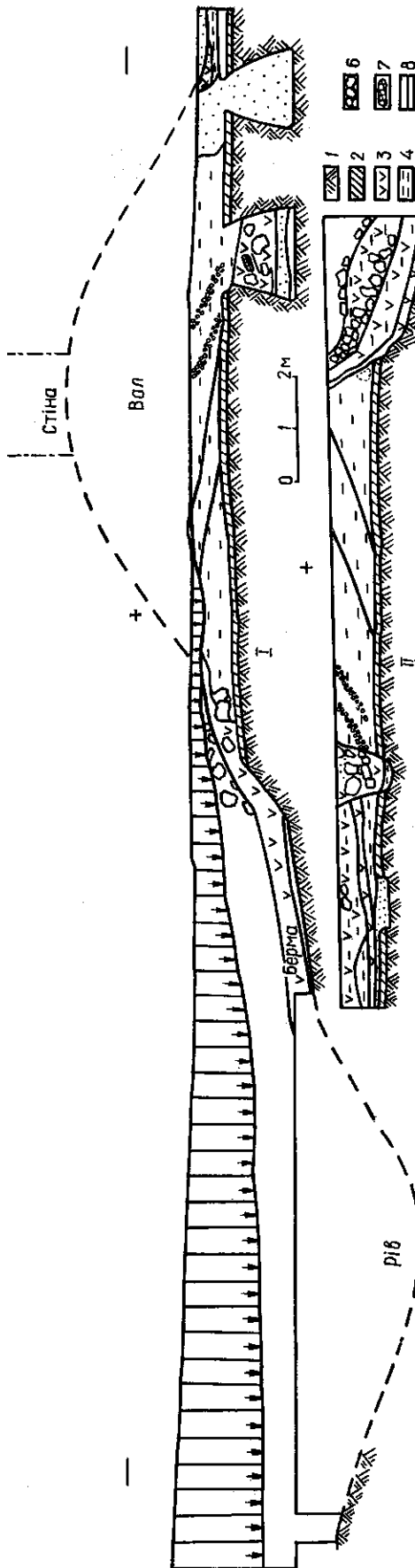

Рис. 2. Розріз через зовнішню оборонну лінію: 1) по північній стіні траншеї; 11) по південній стіні траншеї. Умовні знаки: 1 — мурарик, 2 — стерильний гумус, 3 — гумус, 4 — глина, 5 — зола, 6 — камінь, 7 — цегла, 8 — золотий прошарок, 9 — пухкий чорнозем.

Шари II—III ст. н. е., пошкоджені будівельними роботами та великими за площею перекопами XIX—XX ст., наповнені пухким чорноземом з камінням. Однак вдалось виявити понад десяток господарських ям цього періоду і контури заглибленої в грунт будівлі типу напівземлянки. Кераміка представлена переважно уламками боспорських амфор, вузькогорлих світлоглиняних, червоноглиняних, вкритих ангобом, з воронкоподібним горлом (рис. 3, 28—30, 36—47), а також червонолаковим посудом.

Слід відзначити одну із господарських ям I ст. до н. е.—I ст. н. е., заповнену уламками сирцевої цегли, дрібними фрагментами перепалених ліпних посудин, вугіллям, кусками випаленої глини і обмазки, керамічного шлаку. Тут же зачищені залишки конусоподібного предмета з глини із слідами кіптяви і відбитками лози на стінах. Можливо, яма використовувалась як примітивна випалювальна піч⁷. Цікаво, що на цій же ділянці трапилась верхня частина гончарного глека з ручкою підпрямокутної форми, поділеної двома жолобками. Цей посуд відноситься до так званого кружального місцевого виробництва. Він відрізняється від привізної кераміки грубим замісом тіста, цегляночервоним кольором глини, наявністю великих вапнякових і кварцитових домішок, тонким світло-жовтим ангобовим покриттям.

Як і багато інших пізньоскіфських городищ Кермен-Кяр був оточений неукріпленими поселеннями, динаміка життя яких була різною. Одне із селищ відкрито ще в 1951 р. на південному схилі⁸. У результаті робіт 1985 р. можна із впевненістю говорити про наявність передмістя (західне селище) і поселення під північно-східним схилом (рис. 1)⁹.

Передмістя займає територію, обмежену з півночі і півдня балками, а зі сходу — оборонними спорудами городища. З заходу воно, можливо, було захищено невеликим ровом (до 3 м), який поєднував верхів'я двох балок (простежено сліди

⁷ Домбровский О. И. Указ. соч.— С. 204, прим.
⁸ Дашевская О. Д. Указ. соч.— С. 113.
⁹ Колтухов С. Г. Указ. соч.— Рис. 1.

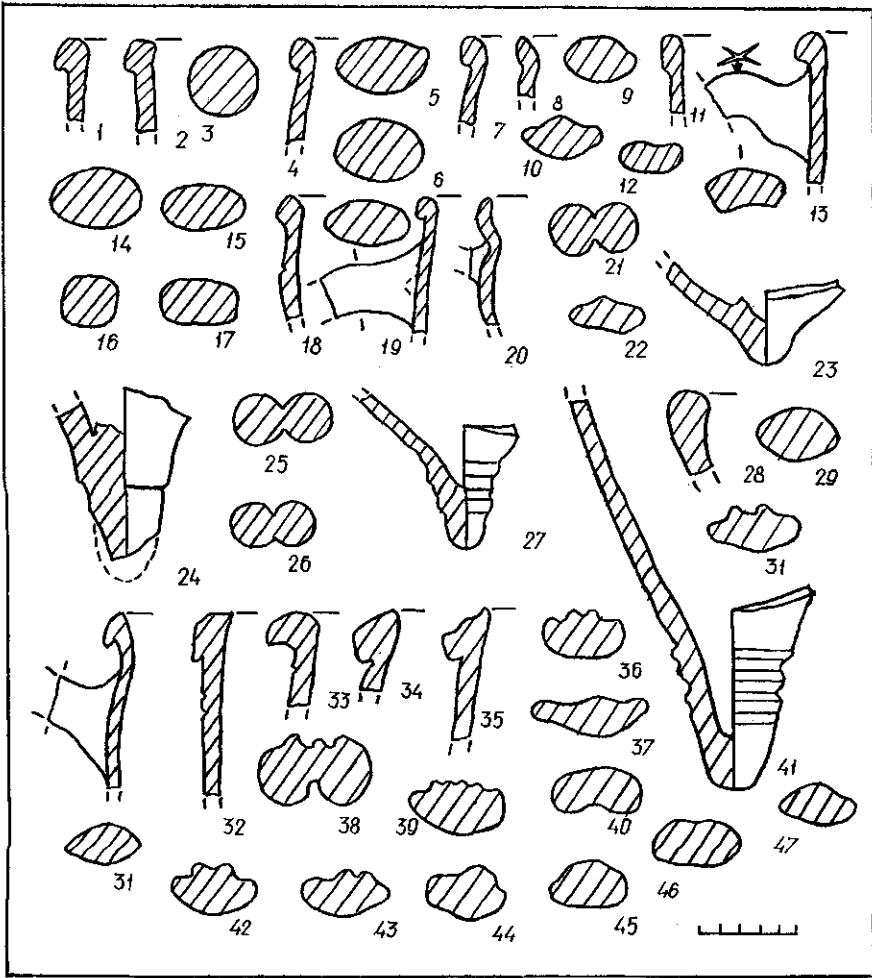

Рис. 3. Фрагменти амфор (1—47).

штучної підрізки схилів). Більшість об'єктів у передмісті відносяться до II—I ст. до н. е.: це близько десятка господарчих ям і будівля напівземлянкового типу, яка загинула від пожежі. У заповненні останньої знайдені уламки родоської і коської амфор, фрагменти «мегарської» чашки (рис. 5, 8). Цікавий комплекс речей походить з ями № 1: глиняні катушка та «хлібець» напівсферичної форми, алебастрова кулька, просвердлений астрагал, накривка із стінки коричнево-глиняної амфори, уламок кружального посуду (курильниці?) з накресленим по сирій глині волютоподібним орнаментом, фрагменти світлоглиняної амфори з двоствольними ручками (рис. 4, 7, 8, 9—16), комплекс ліпного посуду (лощеного), серед якого цікавий фрагмент нижньої частини курильниці з прокресленим по тулубу орнаментом (рис. 4, 1—6, 8). Остання знахідка належить до типу широко відомого на пізньоскіфських пам'ятках Криму¹⁰. В цілому комплекс ями № 1 може бути датований I ст. до н. е.

Життя на селищі під північно-східним схилом, якщо судити за зібраним матеріалом і знахідками із двадцяти вивчених господарчих ям, було найбільш інтенсивним у II—III ст. н. е. Декілька споруд датується більш раннім часом (рис. 5, 9). Привертає увагу яма № 7. Вона була забита уламками печини, великими кусками вугілля, обпаленої глини, попелом, фрагментами ліпного посуду, частину з якого вдалось зібрати (рис. 5, 1—5). Крім того, в ямі знайдені уламки амфори із жовто-рожевої глини з домішками піску і залізних часток, вкритої оранжевою обмазкою (рис. 5, 6),

¹⁰ Яковенко Е. В. Про кулясті курильниці IV—I ст. до н. е. // Археологія.— 1971.— № 2.— С. 87—93; Дашевская О. Д. О скифских курильницах // СА.— 1980.— № 1.— С. 18—29; Колтухов С. Г., Пуздровский А. Е. Грунтовый склеп из окрестностей Неаполя Скифского // Население и культура Крыма в первые века н. э.— К., 1983.— С. 151.— Рис. 2.

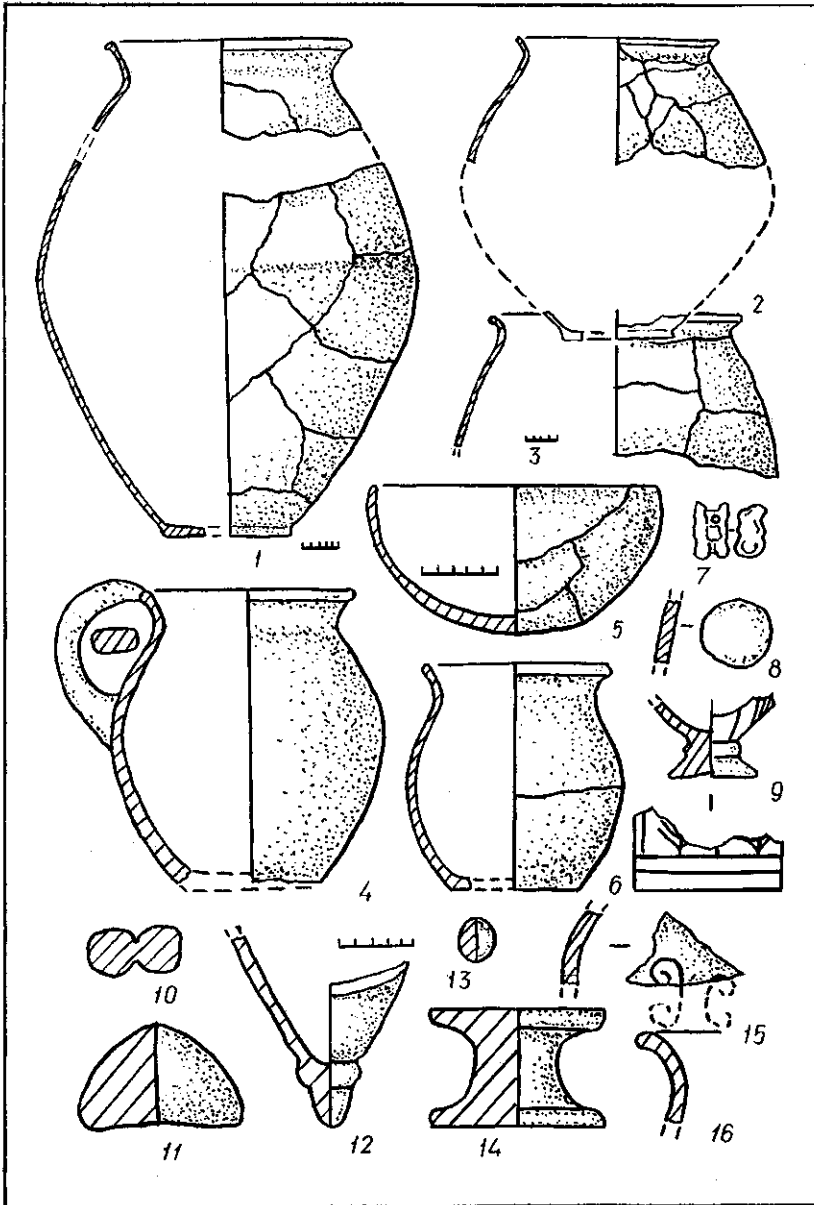

Рис. 4. Знахідки з ями № 1 (1—16).

а також червоноглиняної ангобованої амфори II—III ст. н. е. Обидві вони, очевидно, відносяться до продукції Боспора. На дні, розташованій неподалік, ями № 14 виявлені дві сильно фрагментовані червоноглиняні амфори з ручками «мірмекійського» типу. На їх ангобованій поверхні в районі горла і плічок збереглися залишки діпінті, нанесених червоною фарбою буквами грецького алфавіту. В одній з амфор, очевидно, знаходилось зерно, обвуглене внаслідок пожежі. Комплекс можна датувати III ст. н. е.

Охоронні роботи на пізньоскіфському городищі Кермен-Кир намітали ряд завдань, які належить вирішувати в майбутньому. У загальних рисах визначено характер, товщина культурних нашарувань, етапи життя городища і неукріплених поселень. Відкриття останніх у значній мірі змінили уяву про історичну топографію цього великого центру пізніх скіфів у Криму. Важливим результатом робіт є уточнення конструктивних особливостей зовнішньої лінії оборони. Нові знахідки гончарної кераміки місцевого виробництва дозволяють знову звернутись до маловивченого питання про виробництво кружалного посуду у пізніх скіфів¹¹.

¹¹ Домбровский О. И. Указ. соч.— С. 198; Дашевская О. Д. Скифские городища Крыма: Автореф. дис. ... канд. истор. наук.— М., 1954.— С. 10.

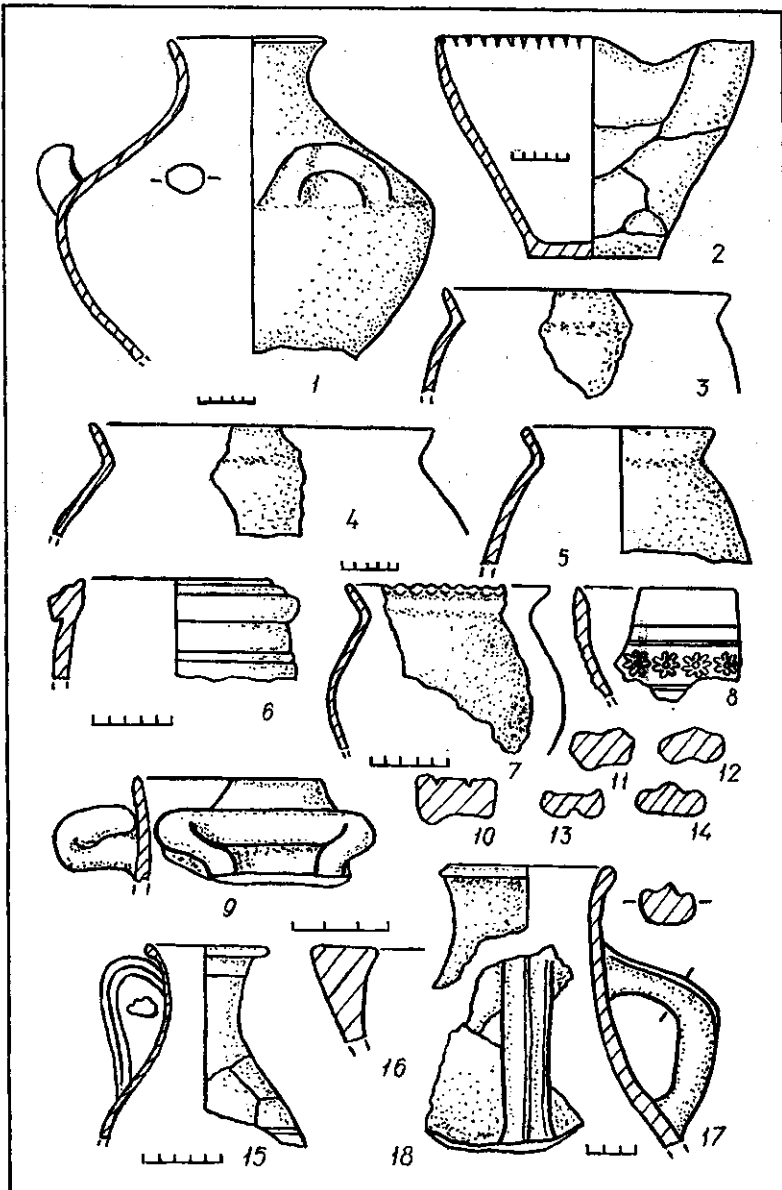

Рис. 5. Кераміка, виявлена на городищі та селищах: 1—7 — яма № 7; 8 — яма № 21; 9 — напівземлянка № 1; 10 — яма № 8; 11—15 — підомний матеріал; 16 — заповнення піфоса (городище); 17—18 — з віддалу траншеї біля ями № 2.

За міцністю своїх фортифікаційних ліній, площею і розташуванням у середній частині півострова Кермен-Кир може бути ототожнений з однією з двох «царських фортець», згаданих у херсонському декреті на честь Діофанта: Хабсями або Неаполем. Необхідність подальшого вивчення цієї пам'ятки очевидна, а нові епіграфічні знахідки допоможуть вирішити спірне питання про локалізацію пізньоскіфських фортець¹².

¹² Дашевская О. Д. К вопросу о локализации трех скифских крепостей, упоминаемых Страбонам // ВДИ.— 1958.— № 2.— С. 143—150; Раевский Д. С. Неаполь или Палакий? // ВДИ.— 1976.— № 1.— С. 102—107; Высотская Т. Н. К вопросу о локализации Палакия // ВДИ.— 1983.— № 1.— С. 111—116.

А. Е. Пуздровский

ОХРАННЫЕ РАБОТЫ НА СКИФСКОМ ГОРОДИЩЕ КЕРМЕН-КЫР

Городище Кермен-Кыр является одним из важнейших памятников позднескифского государства в Крыму. Охранные работы, проведенные в 1985 г., позволили выяснить характер, толщину культурных напластований, этапы жизни городища и неукрепленных поселений в округе. Важным результатом явилось уточнение конструктивных особенностей внешней линии обороны.

A. E. Puzdrovsky

DEFENSIVE WORKS ON THE SCYTHIAN SETTLEMENT KERMEN-KYR

Ancient settlement Kermen-Kyr is one of the most important monuments of the Late Scythian State in the Crimea. Defensive works conducted in 1985 permitted elucidating the character, thickness of cultural stratifications, stages of the settlement life and non-fortified settlements in the surrounding territory. The verification of structural properties of the outer defensive zone was very important.

Одержано 10.05.88.

У ВИДАВНИЦТВІ «НАУКОВА ДУМКА» ВИЙДЕ У 1989 р. КНИГА

Толочко П. П.

ДРЕВНЕРУССКИЙ ФЕОДАЛЬНЫЙ ГОРОД.

18 арк: — (в пер.): 3 крб. 90 к.

На основі аналізу широкого кола писемних та археологічних джерел розкривається багатогранність життя давньоруського феодального міста. Особливу увагу приділено проблемі походження стародавніх східнослов'янських міст, що зародились разом з державністю і були її природніми структурами, а також виникненню міст в умовах існування Давньоруської держави і зміцнення феодалізму. Досліджуються соціально-топографічна структура міст, система міської економіки, простежено її зв'язок не тільки з ремеслом і торгівлею, але й з сільськогосподарським виробництвом. Визначено характер основних інститутів управління та їх місце в житті давньоруського міста. Розглядаються його соціальна типологія та історична демографія.

Монографія вийде у 1989 році.